

li isimlerle Arapça'ya çevrilen ve hepsine birden "Beş Kitap" adı verilen *Analytica Posteriora* (Anâlûtika eş-şâniye, el-Burhân), *Topica* (Kitâbü Mevâdî 'il-cedel, el-Cedel), *De Sophisticis Elenchis* (Kitâbü Tebkittî's-sûfistâ 'iyyîn, es-Safsata), *Rhetorica* (Kitâbü'l-Hatâbe) ve *De Poetica* (Kitâbü's-Şi'r) adlı eserlerine dayanır.

Aristo'nun mantık külliyyatı üzerinde çalışan ilk İslâm düşünürü Kindî'dir. Kindî *Kemmiyyetü kütübi Aristotâlis* adlı risâlesinde Aristo'nun *Organon*'unu teşkil eden sekiz kitabı tanıtmıştır. Fârâbî ise *İhşâ' ul-'ulûm*'da mahiyeti bakımından *Organon*'u üçe ayırmış, *Kategoriler*, *Önergeler* (el-İbâre) ve *Birinci Analitikler*'i el-Burhân'a (II. Analitikler'e) giriş olarak göstermiş, el-Burhân'ı ikinci bölüm, el-Cedel, es-Safsata, Kitâbü'l-Hatâbe ve Kitâbü'l-Şi'r'i de üçüncü bölüm olarak saymıştır. el-Burhân'da felsefe ve ilimlerin zaruri ilkeleri tesbit edilir; ondan sonra gelen dört kitap ise doğru ve yanlış ispat şekillerini gösterir. Fârâbî'ye göre şiir sırf hayal alanıdır, hatâbede hayal ve gerçek eşit durumda, cedelde doğru yalandan daha çok, safsatada ise yalan doğrudan daha fazladır.

Beş sanattan ilki olan burhanın temelini teşkil eden II. *Analitikler*'in bir kısmı III. yüzyılda Huneyn b. İshak, tamamı ise onun oğlu İshak tarafından Grekçe'den Süryânîce'ye çevrilmiş, IV. yüzyılda Mattâ b. Yûnus bu metni Arapça'ya tercüme etmiştir. *Topica* ise Arapça'ya ilk defa Yahyâ b. Adî tarafından çevrilmiştir. Bundan başka Ebû Osman ed-Dimaşki ile İbnü'l-Mukaffa'nın oğlu İbrâhim de eserin kısmî tercümelerini yapmışlardır. Aristo'nun safsataya dair eseri *Sofistica*'nın Arapça tercümelerinin başlıcaları Yahyâ b. Adî, İbn Zûr'a ve İbn Nâime tarafından yapılmıştır. Aynı konuda Kindî de el-İhtirâz min ħuda'î's-sûfistâ 'iyye adlı bir risâle yazmıştır. *Rhetorica*'ın (Kitâbü'l-Hatâbe) bilinen ilk mütercimi Huneyn b. İshak'tır. Eser başka tercümeleri yanında Fârâbî tarafından da şerhedilmiştir. *De Poetica* da (Kitâbü's-Şi'r) ilki Mattâ b. Yûnus tarafından olmak üzere birkaç defa Arapça'ya tercüme edilmiş, Kindî de eseri özetlemiştir. İslâm kültür çevresinde Aristo'nun *Organon*'unun öteki kitapları ve Porphyrios'un *Kategoriler*'e giriş olarak yazdığı *İsâğûcî*'si ile birlikte *Organon*'un burhan, cedel, safsata, hatâbe ve şiir konularındaki bölümleri çeşitli zamanlar-

da tercüme, tefsir, şerh ve hulâsa edilmiş, ilk tercümelerin bazıları Kindî ve Fârâbî gibi otoriteler tarafından kontrol edilmiş ve böylece İslâm dünyasında ciddi bir mantık hareketi başlamıştır.

Kindî'den itibaren Gazzâlî'ye gelinceye kadar mantık sadece felsefenin bir disiplini sayılırken ilk defa Gazzâlî'nin kelâm ile mantık arasında sağlam bir bağ kurması üzerine artık "sahih" delili "cedeli" delilden, "iknâi" delili "safsata", "mugalata" ve "şiir"den ayıran mantık kelâm ilminin güvenilir bir aleti olarak büyük ilgi görmüştür. İbn Haldûn'un kaydettiğine göre (*Muqaddime*, III, 1139-1140) İbn Sînâ'dan sonraki bazı mantıkçılar (müteahhirîn) kıyasın muhtevasını teşkil eden burhan, cedel, hatâbe, şiir ve safsata alanlarına dair beş kitabı nazarı itibara almamış veya pek az ilgi göstermişlerse de daha sonra "mantık sanatında önemli bulunan ve birer dayanak olan" bu alanlara yeniden büyük ağırlık verilmiştir. İslâm mantıkçılarının diğer felsefi disiplinlerdeki duraklamaya rağmen genel mantık çalışmalarını kesintisiz sürdürmeleri yanında beş sanatı da önemle işlemeleri, özellikle kelâm ve felsefe tartışmalarında muarızlarının görüş ve delillerindeki gerçek dışı unsurları daha iyi yakalayabilmek, kendi görüşlerini güçlü delillere dayandırarak ispatlamak, ayrıca genel olarak eğitimde başarı sağlamak gibi sebeplere bağlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 150, 241, 404, 454, 665, 696, 746, 748; II, 835, 940, 1095-1097, 1204, 1515, 1547; Fârâbî, *İhşâ' ul-'ulûm*, s. 21-28; İbn Sînâ, *en-Necât* (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran 1364 hş., s. 8-9, 115, 120-121, 126, 138-139; a.mlf., *eş-Şifâ IV: el-Kıyâs*, Kahire 1964, s. 3-8; Gazzâlî, *Mi'yârü'l-'ilm*, s. 134-153; İbn Haldûn, *Muqaddime*, III, 1139-1140; Ahmed Cevdet, *Mi'yâr-ı Sedâd*, İstanbul 1303, s. 100-128; Ali Sedad, *Mizânü'l-ukûl fi'l-mantık ve'l-usûl*, İstanbul 1303, s. 103-108; Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 100-125.

M. NACİ BOLAY

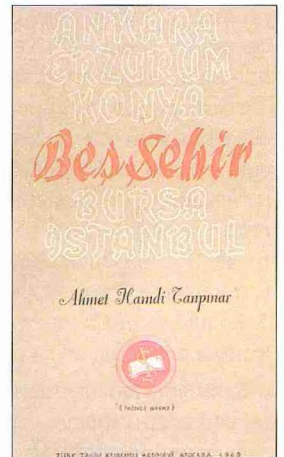
BEŞ ŞEHİR

Ahmed Hamdi Tanpınar'ın
deneme tarzında yazdığı
şehir monografilerini ihtiva eden eseri.

1941 yılı sonuna doğru *Ülkü* mecmuasında makale ve şiirler yayımlamaya başlayan Ahmed Hamdi Tanpınar'ın o yıl "Bursa'da Zaman ve Hulya Saatleri" adlı

uzun yazısı çıkar. Bu yazı, şairin aynı yılın başlarında "Bursa'da Hulya Saatleri" (*Tasvir-i Efkar*, nr. 4645, 8 Mart 1941) adıyla çıkan, daha sonra geliştirilerek "Bursa'da Zaman" olarak şöhret kazanan şiiriyle tema ve doku bakımından bir iç içe oluş karakteri gösterir. Deneme tarzının bir örneği olan bu yazı *Beş Şehir* adlı kitabın da ilk nüvesini teşkil edecektir. Bu yazıyı birer ikişer yıl aralıklarla (1942-1945) "Ankara", "Erzurum" ve "İstanbul" yazıları takip eder. Tanpınar bunlara "Konya"yı da ilâve edip kitabını bütünlüştürerek ilk baskısını gerçekleştirir (1946). Gördüğü ilgi üzerine 1960'ta yapılan ikinci basımda metinleri yeniden gözden geçirir ve ilâveler yapar. Bu basımın önsözünde, "hayatımızda kaybolan şeylerin ardından duyulan üzüntü ile yeniye karşı beslenen iştiağ"ın yazıların iki temel motifini teşkil ettiğini söyler. Gerçekten de kitaptaki beş şehrin hikâyesi veya tasviri, tanıtılması için söylenebilecek ortak özellik, eskinin büyük değerleriyle geleceğe uzanan Türk şehirlerinin tarihî ve kültürel maceralarını ve ümitlerini aksettirmesidir. Böylece Ankara'da Roma İmparatorluğu'ndan Selçuklu ve Osmanlı'ya, Erzurum'da yakın devir tarihinden günümüze, Konya'da Selçuklu'dan Osmanlı'ya, Bursa'da Osmanlı'dan aktüel tarihe, nihayet İstanbul'da Bizans'tan Osmanlı'ya, sürekliliğini kaybetmeyen ve kopmayan bir süreç içinde devamlı ve zihnî bir gidiş geliş bütün bu medeniyetlerin, sanat eserlerinin, hayat tarzlarının, kültürlerinin, insanlarının mukayeseleri imkânını verir.

Millet ve tarih hakkındaki fikirlerinde Yahya Kemal'in kendisi üzerinde büyük tesiri olduğunu sık sık hatırlatmış olan Tanpınar'ın "Bursa'da Zaman" ile "Bir Gün İcadiye'de" dışındaki şiirlerinde bu

Beş Şehir'in
ikinci
baskısının
kapağı
(Ankara 1960)

tesiri görmek ve tesbit etmek kolay değildir. Buna karşılık roman ve hikâyelelerinde olduğu gibi hemen bütün nesir yazılarında ve özellikle de *Beş Şehir*'de Yahya Kemal'den gelen tarih zevki ve kültürü açıkça görülür. Nitekim *Beş Şehir*'i ona ithaf etmek istediğini, fakat kitabın her iki basımı sırasında da uzakta bulunduğu için bu arzusunu yerine getirememiş olduğunu "Antalyalı Genç Kıza Mektup"unda esefle kaydeder (Kaplan, *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, s. 174-179).

Kitap, yayımlandığı tarihten günümüze okuyucu kitlesi kadar tenkitçilerin de ilgisini çekmiş, şehir monografisi yahut deneme alanında olsun sık sık benzerlerinden farklılığına işaret edilmiştir. *Beş Şehir*'in en önemli özelliği, yazarın objektif birer şehir monografisi olmaktan ibaret kalmamasıdır. Bunlarda, tarih bilgisinden ziyade tarih kültürü, sanat tarihini tasvirlerinden çok sanatkar sevgisi, bir sosyal yapının incelenmesi yerine de insanî değerlerin ön planda tutulduğu görülür. Diğer bir özelliği ise kitabî bilgiye değil yazarının müşahedelerine dayanmasıdır. Hayatının büyük bir bölümünü İstanbul'da geçirmiş olan Tanpınar, kitabında anlattığı şehirlerin her birinde en az iki yıl veya daha fazla bir süre kalmış, oranın tarihi, mimarisi, günlük yaşayışı, insanları ile bir âlim gibi değil fakat bir dost gibi âdeta haşır neşir olmuştur. Bunun bir istisnası olan Bursa'ya da kısa yahut uzun sürelerle birkaç defa gitmiş olduğunu bizzat kendisi söyler. Böylece şehirlerin anlatıldığı sayfalar arasında Tanpınar'ın hatıraları ve müşahedeleri de yer alır. Bununla beraber esere seyahat notları veya hatıralar dizisi demek de mümkün değildir. Yazarın profesyonelce olmayan mimari, müzik, hat ve nakış zevki yazıların estetik temelini oluşturur. Her şehirde oranın yetiştirdiği veya orada yaşamış olan siyasilere, idarecilerin, sanatkarların yanında yazarın bizzat tanıdığı esnaftan, zenaat erbabından otantik küçük şahsiyetler, onların faziletleri, acıları, sevinçleri, gözyaşları ve küçük ihtirasları yazıların zengin malzemesini oluşturur. Bütün bunlar, kaybolan değerler için duyulan ince bir hüznün yanında Tanpınar'ın üslubuna mahsus gizli bir ironiyle anlatılmıştır.

Şehirleri medeniyetlerin aynası olarak telakki eden Tanpınar, bu beş Türk şehirini üzerlerinden geçmiş ve sanatına, ya-

şama şekillerine, insanlarına sinmiş medeniyetleriyle dile getirmiştir. Bu şehirlerin çoğunu ilk defa ya işgaller sırasında veya Millî Mücadele sonrası gören yazar, buraların "taş ü toprak arasında" yeniden yapılaşmasının hayallerini kurar. Erzurum'da olduğu gibi kendi kendisine sürekli olarak, "İstinat noktasını bulmadıktan sonra kuvvet hatta manivelâ neye yarar?" diye sorar durur. Şehirlerin ruhlarını anlatırken biraz da bu "istinat noktaları"nı arar. Böylece her şehrin tarihî ve gerçek hayatları bilinen şahsiyetlerinin yanı sıra yarı evliya, din adamı, âlim, devlet adamı gibi isimleri etrafında birer efsane teşekkül etmiş insanları, yeni nesillerin ileriye yapacakları hamlelerde istinat noktası olur. Ankara'da Ahî Şerafeddin, Hacı Bayrâm-ı Velî, Horasanlı Baba İlyas, Ak Şemseddin, Şeyh Zeyneddin-i Hafî gibi evliyanın adı geçerken Erzurum'da daha yakın yılların din adamlarını sayar: Solakzâdeler, Abdülkadir Hoca, Müftüzâde Edib Hoca, Hâfız Hamid Efendi, Ebûlhindili Hamdi Bey, Gözübüyükzâde. Konya'da Alâeddin Keykubad gibi çok yücelttiği bir hükümdarın isminin yanına Şeyh Şehâbeddin es-Sühreverdî gibi âlim bir şahsiyeti, Mevlânâ'yı ve Şems'i ilâve eder. Osmanlı'ya yaklaştıkça bu istinat noktaları çoğalır. Bursa'da efsanevi kahraman Konuralp'la başlar, onu Geyikli Baba, Üftâde, Makkad Dede gibi evliya takip eder. Süleyman (Çelebi) Dede, Emîr Sultan, Şeyh Edebâli ve İsmâil Hakkı Bursevî büyük din adamları olarak yerlerini alırlar. Şehirlerin gözle görülmeyen, fakat varlıkları her yerde hissedilen bütün bu insanların "devletin iç nizamını yaptıkları" sık sık vurgulanır. *Beş Şehir*'in en zengin bölümü, şüphesiz bütün kitabın yarısına yakın hacimdeki İstanbul'a ait olanıdır. Burada Tanpınar'ın belli bir noktada kesiflediğini söylemek zordur. İstanbul'un sularından başlayarak kültürüne giren her unsur yazarın zengin hatıralarıyla beslenerek anlatılır. Kıyafetler, kullanılan küçük eşya, çarşılar, müzik, mimari, cami ve tekkeler, ezan ve Kur'an sesleri, sokak satıcıları, insanların birbirine bağlılığı gibi büyük terkihi yapan parçalar tasvir edilir. Tanpınar'ın bütün Osmanlı Devleti'nin de sembol şehri olarak gördüğü İstanbul için asıl söylemek istediği de bu terkiptir. "Küçük büyük, mânalı mânasız, eski yeni, yerli yabancı, güzel çirkin bir yığın unsurun kaynaşmasından" doğan bu terkip arkasında iki

mühim mihverin olduğunu belirtir: Müslümanlık ve imparatorluk müessesesi.

Bütün bunları aynı zamanda yenileşmeye doğru atılacak adımların, yapılacak hamlelerin istinat noktaları olarak göstermek isteyen Tanpınar, çok defa bu maksadı unutarak eskinin müdafaa-sını ön plana çıkarmıştır. Bütün bahislerde ortak olan, yazarın yenileşmeyi tebci eden bütün gayretine rağmen Osmanlı medeniyet ve kültürünün, bunları doğuran büyük değerlerin yavaş yavaş kaybolmasından gelen bir iç sızısının, bitip tükenmeyen bir nostaljinin varlığıdır. Halk ve divan şiirinden mısralarla şarkı güfteleri de bu duyguları zenginleştirir.

Bütün bu hususiyetleri dikkate alınarak *Beş Şehir*'in, şiir üslubu ağır basan, deneme-monografi karışımı bir tür olarak kabul edilmesi daha yerinde olur. Kitap Tanpınar'ın eserleri arasında değişik seviyede okuyucu grupları tarafından sevilmiş, aranmış, bu sebeple birçok defa basılmıştır (son bs. Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1989).

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmet Kaplan, *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, İstanbul 1963, s. 174-179; a.mlf., "Ahmet Hamdi Tanpınar", *Edebiyatımızın İçinden*, İstanbul 1978, s. 137-138; Mehmed Çavuşoğlu, "Beş Şehir'i Okurken", *Divanlar Arasında*, Ankara 1981, s. 124-129; Orhan Okay, "Ölümünün Yirmibeşinci Yılında Ahmed Hamdi Tanpınar", *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İstanbul 1990, s. 214-218; Halide Edib Adıvar, "Beş Şehir", *Akşam*, nr. 10.111, 12 Aralık İstanbul 1946; Behçet Kemal Çağlar, "Beş Şehir", *Vatan*, 14 Mart İstanbul 1961; Tahir Alangu, "Beş Şehir", *Vatan*, 4 Nisan İstanbul 1961; Ahmet Caferoğlu, "Filolog Gözüyle Tanpınar'ın Beş Şehir'indeki Kelime Üslubu", *TDED*, sy. 12 (1963), s. 87-96; *TDEA*, I, 407-408.

M. ORHAN OKAY

BEŞÂİR-i SİDK-ı NÜBÜVVET-i MUHAMMEDİYYE

(بشائر صدق نبوت محمدیه)

Ahmed Midhat Efendi'nin,
Hz. Muhammed'in risâletinden önce
onun peygamberliğini müjdeleyen
âlâmetlere dair eseri.

Eser mukaddime, methal ve hâtime dışında "Beşâir-i Târîhiyye" ve "Beşâir-i Kitâbiyye" olmak üzere iki ana bölümden meydana gelmiştir.

Methalde anlatıldığına göre, açık fi-kirli ve zeki bir Katolik ilâhiyatçısı olan bir dostu, Ahmed Midhat Efendi'yi ziya-